

Lars Bergström

Moraliska observationer

Empiriska vetenskaper kan nog ge oss en hel del kunskap, men de kan inte lösa alla våra problem. Bland annat kan de inte lösa våra grundläggande moraliska och politiska problem. Detta är åtminstone en mycket utbredd uppfattning. Empiriska vetenskaper kan lära oss något om vilka medel vi kan använda för att nå våra mål. De kan kanske också säga något om vilka moraliska mål som överhuvud taget är möjliga att förverkliga. Men de kan inte – tänker man sig normalt – fastställa vilka mål som är riktiga eller önskvärda eller som *bör* eftersträvas. Skälet till detta är i sista hand att moraliska teorier och moraliska principer inte kan uppfylla empirismens krav. De kan inte grundas på empiriska observationer.

Men denna syn på saken – som ju är rätt allmänt accepterad – kan kanske ifrågasättas. En som ifrågasätter den är Torbjörn Tännsjö i sin bok *Moral Realism* (Rowman & Littlefield, Savage, Maryland, 1990). Tännsjö menar att moraliska teorier kan grundas på observationer. Man kan fråga sig om han också menar att dessa observationer är empiriska (i den meningen att vi gör dem med hjälp av något av våra fem sinnen), eller om han menar att de sker med hjälp av något sjätte eller sjunde sinne. Jag tror han menar att det är fråga om observationer (inklusive introspektiva iakttagelser) av samma slag som i vanliga empiriska vetenskaper, även om det man observerar är moraliska fakta. Några andra sinnen än våra vanliga fem förutsätts inte. I så fall tycks hans tes kunna formuleras så, att moralen är en empirisk vetenskap. Det låter ju rätt uppseendeväckande. Kan han verkligen ha rätt?

1. Observationer.

Till att börja med bör vi ha klart för oss vad Tännsjö menar med att någonting är en "observation". Någon klar definition av denna centrala term ger han inte, men han säger att han skall använda den på ett rätt tekniskt ("slightly technical") sätt, och han diskuterar en rad krav som observationer har ansetts böra uppfylla och som han

delvis ansluter sig till (s 54-7, 64, 71-5). Jag har fått intrycket att han menar att observationer definitionsmässigt uppfyller följande krav.

(1) De implicerar *tro*, dvs om jag observerar att p – där "p" står för något sakförhållande, t ex att lampan framför mig är tänd – så tror jag också att p. (2) De implicerar *sanning*, dvs om någon observerar att p, så är det sant att p. (3) De implicerar dessutom *rättfärdigad tro*, dvs om jag observerar att p, så är därmed min tro att p kunskapsteoretiskt berättigad. De tre villkoren (1) - (3) innebär alltså tillsammans att om någon observerar att p, så *vet* vederbörande att p.

(4) Kanske kan man säga att en observation är en sorts *omedelbar händelse*, en händelse som består i att en person börjar tro att något förhåller sig på ett visst sätt, utan att denna tro är resultatet av en slutledning eller ett resonemang. (5) Dessutom har observationer *predikativ form*, dvs de innebär att man tillskriver en viss egenskap till ett individuellt föremål. Härav tycks följa att man i Tännsjös bemärkelse inte kan "observera" att en viss relation råder mellan två föremål, t ex att det ena är större än det andra. Men så bokstavligen skall han nog inte tolkas. (6) Observationer handlar vidare om föremål eller objekt som är *konkreta* i den meningen att de existerar på en viss plats i rum och tid. Sålunda kan man t ex inte "observera" att talet tre är ett primtal, ty talet tre är inte ett konkret föremål. (7) Observationer är också *orsakade* av verkliga förhållanden. Tännsjö tycks mena att om jag observerar att p, så är det faktum att p orsaken till att jag tror att p. (8) Han kräver också att om jag observerar att p, så utgör det faktum att p (en del av) den *bästa förklaringen* till att jag då tror att p. (9) Slutligen kräver han att observationer skall vara *stabila* ("indefeasible") i ungefär den meningen att de inte skulle kunna undermineras av ny information.

Ibland uttrycker sig Tännsjö som om en observation skulle vara en sorts respons som orsakas av yttre stimuli (s 54-5). Men det menar han nog inte, ty han anser att även introspektion är (eller kan vara) en variant av observation (s 77). Å andra sidan hävdar han också att introspektion sker med hjälp av våra vanliga sinnen (s 68). Enligt min mening är detta felaktigt. Om jag med hjälp av introspektion lägger märke till, och alltså får den åsikten (Å), att jag har en viss upplevelse (U), så antar jag visserligen att U är en orsak till Å, men jag kan inte föreställa mig att detta orsakssamband går via något av mina fem sinnen (syn, hörsel, känsel, lukt eller smak).

2. Moraliska observationer.

Nu är alltså frågan: kan vi göra några observationer i Tännsjös mening av moraliska förhållanden och därmed skaffa oss en fast grund för en moralisk vetenskap, en vetenskap om vad som är rätt och orätt, gott och ont, osv?

Tännsjö anser att vi kan det. Men han menar att de enda moraliska observationer som kan göras gäller det intrinsikala värdet hos upplevelser. Upplevelser skall då uppfattas som konkreta föremål eller händelser, som har ett bestämt läge i rum och tid. Jag tror han menar att en upplevelse är en del av en persons kropp, ungefär som ett finger eller en blindtarm, under en viss tidsperiod.

Det kan förefalla egendomligt att på detta sätt uppfatta upplevelser som konkreta föremål. (För egen del vill jag inte göra det. Jag tänker mig – grovt uttryckt – hellre att upplevelser är *egenskaper* hos kroppar, än att de skulle vara *delar* av kroppar. Att jag t ex upplever glädje är detsamma som att jag är glad, dvs att jag har en viss egenskap, nämligen att vara glad. Det betyder inte att en viss bit av min kropp är en glädjeupplevelse! Vidare menar jag att det som här har värde är det *faktum* att jag är glad, inte en viss *kroppsdel*).

Men jag tror att det är en omistlig del av Tännsjös program att uppfatta upplevelser som konkreta föremål. Ty det ligger nära till hands att hävda att om man observerar att X har en viss egenskap, så måste X vara ett konkret föremål. Skälet är att det faktum att X har en viss egenskap inte gärna kan vara en orsak till att jag observerar detta om inte X är ett föremål med bestämt läge i tid och rum. Orsaker skall ju ligga nära sina verkningar i rum och tid. En förutsättning för att man skall kunna observera att en upplevelse har en viss egenskap är alltså att denna upplevelse är ett konkret föremål – jfr även villkoren (5) och (6) ovan.

Låt oss nu begrunda ett exempel på en "moralisk observation" av det slag som Tännsjö har i tankarna. Antag att Tännsjö blev glad när han för första gången fick se sin nyfödda yngsta dotter. Vi kan kanske – med en viss tvekan – uttrycka det så, att en lustupplevelse då befann sig i hans kropp. Ungefär samtidigt konstaterade Tännsjö tyst för sig själv att denna upplevelse var intrinsikalt god, dvs värdefull för sin egen skull. Och nu vill han alltså försöka få oss att gå med på att detta konstaterande var en observation, och att denna observation har samma kunskapsteoretiska kvalitet som observationer i vanliga empiriska vetenskaper. Vad skall man säga om det?

Till att börja med kan man lägga märke till att om det är det faktum att Tännsjö är glad, snarare är den konkreta glädjeupp-

levelsen, som har värde, så kan detta inte fastställas med observation – av de skäl som ovan antytts.

Men låt oss nu ändå (försöka) anta att Tännsjö verkligen hade en konkret glädjeupplevelse och att han observerade att denna upplevelse hade egenskapen att vara god. Det är då tveksamt om någon annan än Tännsjö själv någonsin kan veta att han gjort denna observation. Ty för att veta det måste vi ju veta åtminstone tre saker som förefaller rätt oåtkomliga.

För det första måste vi veta att Tännsjö verkligen hade en konkret upplevelse i hans mening. Jag förstår inte hur det skall gå till. Andra närvarande kan nog veta att han blev glad, men de har nog inte observerat någon konkret lustupplevelse. De kan möjligen ha observerat att Tännsjö blev glad (även om det kanske vore rimligare att påstå att det de observerade var hans ansiktsuttryck och kroppsspråk, och att de därav drog slutsatsen att han blev glad). Men denna observation kan inte tas till intäkt för existensen av den upplevelse Tännsjö talar om. Det de observerade var ju Tännsjö själv och inte en upplevelse. Tännsjö är inte en upplevelse.

För det andra måste vi veta att det Tännsjö trodde om sin upplevelse var sant, dvs att den verkligen var intrinsikalt värdefull, jfr villkor (2) ovan. Hur skall vi veta det? Om vi kunde observera det Tännsjö påstår sig observera, så vore ju saken klar, åtminstone i praktiken. Men såvitt jag förstår kan vi inte det. Tännsjö hävdar dock motsatsen (s 86). Hans argument har att göra med hans tes att det intrinsikala värdet hos upplevelser kan orsaka psykologiska förändringar, som i sin tur kan observeras (s 87). Jag skall strax återkomma till detta.

Men även om ingen utomstående kan observera att Tännsjös upplevelse är intrinsikalt värdefull, så kan det kanske ändå vara sant att den är det. Tännsjö menar att sådant kan vara sant (s 68), men han har såvitt jag kan se inget argument för detta. Han säger egentligen bara att om vi måste anta detta i samband med vissa vetenskapliga förklaringar, vilket han för sin del tror att vi måste, så är det också rimligt att göra detta antagande. Som argument betraktat är detta mer än lovligt svagt.

För det tredje måste vi veta att orsaken till Tännsjös observation (som alltså gick ut på att upplevelsen var intrinsikalt god) var just det faktum att upplevelsen var intrinsikalt god – jfr villkor (7) och kanske också (8) ovan. Här stöter vi åter på det problem som jag nyss nämnde, nämligen huruvida det faktum att något har intrinsikalt värde – låt oss kalla det ett värdefaktum, givet att det nu alls

finns sådana – kan orsaka andra händelser eller fakta som i sin tur kan observeras, antingen direkt eller indirekt. För enkelhetens skull kan vi här begränsa oss till psykologiska fakta. Jag tror att detta är själva kärnpunkten: *kan värdefakta orsaka psykologiska fakta?* Tännsjö svarar ja på denna fråga, under det att de flesta andra filosofer nog skulle svara nej. Huvudtesen i Tännsjös bok tycks stå och falla med svaret på denna fråga. Den "moraliska realism" han förespråkar bygger på att vi kan observera värdefakta, vilket i sin tur förutsätter att värdefakta kan orsaka psykologiska fakta.

3. Värde och kausalitet.

Vad skall man då säga om detta problem? Kan värdefakta orsaka psykologiska fakta? Tännsjös argument ser ut ungefär så här: Den bästa förklaringen till att en person vill ha en upplevelse för dess egen skull är att denna upplevelse är intrinsikalt god. Det senare, som är ett värdefaktum, är alltså orsaken till det förra, som är ett psykologiskt faktum! (s 83, 87).

Men jag kan inte se att detta är en särskilt bra förklaring. Den tycks förutsätta att folk är konstruerade på ett sådant sätt att de eftersträvar det goda. Men vad har vi för anledning att tro det? Det är möjligt att personer som Tännsjö genom introspektion kan konstatera att de har en tendens att eftersträva det som de *tror* är bra. Med andra ord: de *tror* sig kunna konstatera att de eftersträvar det som är bra. Men vad visar det? Det visar väl inte ens att det föreligger en hög korrelation mellan att något eftersträvas och att det är bra, och ännu mindre visar det att det föreligger ett orsakssamband här.

För att det skall vara rimligt att tro att värdefakta kan orsaka psykologiska fakta, så bör man kanske ha åtminstone någon uppfattning om den kausala mekanism som då är inblandad. Detta har ofta påpekats, och Tännsjö tar också upp denna fråga. Han tycks gå med på att vi inte vet något om den kausala mekanism som förbinder oss med värdefakta, men han menar att vi vet lika lite om de kausala mekanismer som är inblandade i vanlig varseblivning (s 85).

Detta är inte övertygande. När jag tittar på den tända lampan framför mig, så uppstår i mitt medvetande den uppfattningen att lampan framför mig är tänd. De flesta av oss skulle väl gå med på att det faktum att lampan är tänd (T) är orsaken till att jag tror att den är tänd (T*). Det finns mycket vi inte vet om orsaksprocessen mellan T och T*. Men något vet vi ändå. Vi vet en del om hur lampan reflekterar och utsänder ljusstrålar, hur ljuset träffar mina ögon, hur synnerven aktiveras, och hur detta ger upphov till

processer i min hjärna. Vad vi inte vet är framför allt hur hjärnprocesserna ger upphov till T*. Men vi är övertygade om att T* på något sätt är kopplat till dessa hjärnprocesser. Detta stöds bl a av att vi kan framkalla olika synintryck genom att påverka hjärnprocesserna.

Däremot har vi ingen som helst aning om hur det faktum att Tännsjös lustupplevelse är värdefull (V) skulle orsaka hans uppfattning att den är värdefull (V*). Vi vet inget om V:s kausala förmåga överhuvud taget, och därmed inte heller något om hur V skulle kunna framkalla några speciella hjärnprocesser hos Tännsjö. Att V* är förknippat med vissa hjärnprocesser tror vi däremot. Om vi skulle förstöra Tännsjös hjärna, så skulle han t ex inte tänka alls.

Tännsjö förnekar emellertid detta. Han menar att vi inte vet hur T orsakar hjärnprocesser, eller att vi endast vet mycket lite om detta, och att vi vet lika lite om detta som vi vet om hur V orsakar hjärnprocesser. Men här tror jag att han helt enkelt har fel. Han hänvisar till att den bästa vetenskapliga förklaringen av hjärnprocesser inte innehåller några vardagliga uttryck av typ "lampa" och "tänd" (s 85), men jag kan inte se att det har ett dugg med saken att göra. (Det är väl klart att orsaken till att min lampa är tänd är att jag vred på strömbrytaren, trots att den bästa fysikaliska teori som förklarar sambandet inte innehåller termer som "vrida" och "strömbrytare".)

Kort sagt: Tännsjö har inte givit några goda skäl för sin huvudtes, nämligen att vi kan observera värdefakta, och själva tesen verkar dessutom felaktig.

4. Mer om introspektion.

Emellertid skulle man kanske kunna utnyttja Tännsjös förarbete och ta ytterligare ett steg i argumentationen och därmed trots allt komma i närheten av hans huvudtes. Ty Tännsjö menar ju att värdeobservation ofta (men inte alltid) är introspektion – och i fråga om introspektion vet vi väl egentligen inte heller någonting om hur kausalmekanismerna ser ut!

Låt oss återgå till Tännsjös upplevelse av glädje, eller närmare bestämt till det faktum (som vi kan kalla G) att han blev glad när han fick se sin dotter. Detta faktum skall inte förväxlas med det faktum (som vi kan kalla G*) att han introspektivt observerade att han var glad. Många skulle kanske här säga att G är orsak till G*. Men vi vet knappast något om hur G orsakar G*. Är det inte då för mycket begärt att Tännsjö skall kunna säga något om hur V orsakar V*?

Jo, det är nog för mycket begärt. Men dessa två fall är inte riktigt analoga. För det första är det väl inte fråga om introspektion i bägge fallen. Med "introspektion" menar man normalt en sorts observation av, eller åtminstone tänkande på, *mentala* tillstånd hos en själv. I denna mening kan G* sägas vara ett introspektivt tillstånd eftersom det handlar om G som är ett mentalt tillstånd. Men V* är inte i denna mening ett introspektivt tillstånd, ty det handlar om V som *inte* är ett mentalt tillstånd, utan ett värdefaktum. Att uppfatta V som ett mentalt tillstånd skulle vara en form av naturalism, som Tännsjö knappast skulle acceptera (jfr s 30-1).

För det andra kunde man kanske hävda att orsakprocessen från G till G* går via processer i hjärnan som vi åtminstone vet någonting om (eftersom de är fysikaliska och vi vet en del om fysikaliska processer). Men om det finns en orsakprocess från V till V* så måste den åtminstone delvis vara av annat slag, just därför att V varken är ett mentalt eller ett fysiskt tillstånd och därför inte kan identifieras med eller direkt motsvaras av något tillstånd hos hjärnan. Hur en sådan orsakprocess skulle se ut är såvitt jag vet ett fullständigt mysterium på vetenskapens nuvarande standpunkt (och det är ett *annat* mysterium än det som gäller förhållandet mellan mentala tillstånd och tillstånd hos hjärnan).

Dessutom kan man ifrågasätta om introspektion verkligen innefattar ett orsakssamband. Det är inte självklart att introspektion uppfyller Tännsjö's villkor (7). Om det inte gör det så är det inte alls observation i hans mening. Introspektion är kanske snarare en sorts teoribildning. Och introspektiva teorier (dvs introspektioner) underdetermineras kanske av de eventuella data som de skulle kunna förklara (om det nu finns några sådana).

Att det skulle råda ett orsakssamband mellan V och V* är kanske ännu orimligare – inte minst därför att vi inte tycks ha något sinnesorgan som kan förmedla eventuella stimuli från värdefakta till processer i våra hjärnor (som sedan i sin tur på något okänt sätt kan framkalla värderingar i vårt medvetande). Dessutom strider det väl faktiskt mot våra mest väletablerade teorier om verkligheten att värdefakta som V skulle kunna orsaka några fysikaliska förändringar överhuvud taget. Redan av detta skäl verkar det uteslutet att man skulle kunna observera värdefakta.

5. Tännsjö's projekt.

Men även om Tännsjö skulle ha rätt i att vi kan observera värdefakta, så kan jag inte se att det skulle räcka särskilt långt som

grundval för en moralisk teori. Det skulle knappast räcka för att lösa några allvarliga moraliska problem.

För det första kvarstår frågan om hur man skall kunna veta att en upplevelse är *bättre* än en annan? Enligt varje rimlig moralisk teori är detta av avgörande betydelse, men sådant kan man inte observera enligt Tännsjö, jfr villkor (5) ovan. Kanske har jag missförstått honom på denna punkt. Men det klassiska problemet om "interpersonella jämförelser" (dvs hur man skall jämföra värdet av upplevelser hos *olika* personer) kvarstår i alla händelser. Tännsjö menar kanske att detta problem helt enkelt försvinner i och med att man kan observera värdet av andras upplevelser. Men ett sådant påstående skulle knappast övertyga den som oroas av problemet om interpersonella jämförelser.

För det andra kan man fråga sig hur man skall kunna veta att *endast* upplevelser kan ha intrinsikalt värde. Många skulle kanske föreställa sig att även t ex rättvisa har intrinsikalt värde? Sådant kan enligt Tännsjö inte observeras, men av detta kan man väl inte utan vidare dra slutsatsen att det är falskt.

För det tredje säger Tännsjöns teori egentligen ingenting om hur man *bör handla*. Det stör i och för sig inte honom, ty han menar att det inte finns några genuina normativa problem (s 91). På denna punkt har han i stort sett samma åsikt som de logiska positivisterna. Däremot anser han att vi bör använda normativa ord som "bör", "rätt" och "orätt" för att uttrycka hypoteser om det intrinsikala värdet av de totala konsekvenserna av givna handlingar jämfört med deras alternativ. Han menar t ex (ungefär som G E Moore 1903) att påståendet att en viss handling bör utföras bör tolkas till att betyda att universum som helhet skulle bli intrinsikalt bättre om handlingen utförs än om den inte utförs (s 95). När Tännsjö säger att vi bör använda "bör" på detta sätt får han väl antas mena att universum som helhet blir intrinsikalt bättre om vi gör det än om vi låter bli. Såvitt jag kan förstå är detta helt gripet ur luften. Även om vi skulle anta att Tännsjö har rätt i att man kan observera vissa värdefakta, så är det minst sagt tveksamt om man ens i princip testa en sådan hypotes.

Not: Jag vill tacka Hans Mathlein och Torbjörn Tännsjö för värdefulla synpunkter på en tidigare version av ovanstående.